

Sprengen

1. Wat zijn sprengen?
2. Waar liggen ze?
3. Casus: Sparrendaal
4. Waardestelling
5. Bedreigingen
6. Hoe verder?

Jos van Berkum Stichting Driebergen-Rijsenburg Vroeger & Nu GUH lunchlezing 220926

(1) Wat is een spreng?

Een spreng is géén sloot! Een sloot is gegraven om water af te voeren, en we hebben er *heel* veel van (~330.000 km)

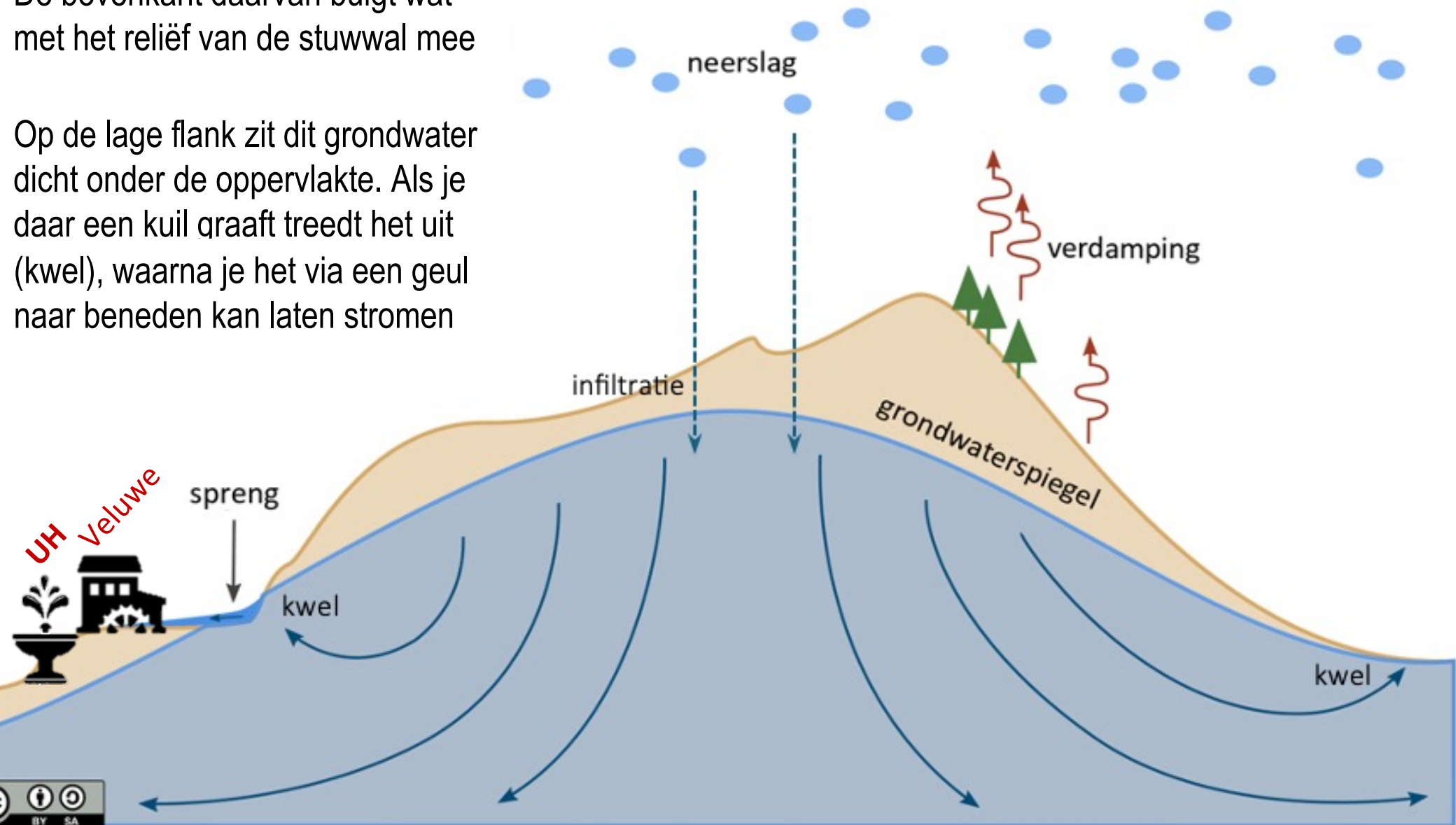
Een **spreng** is een kunstmatige bronbeek die is gegraven om grondwater dat onder een stuwwal zit ergens naar toe te leiden

- Andere functie, andere eigenschappen
- Heel veel zeldzamer! (~110-120 stuks in heel Nederland, totaal ~500-600 km)

Onder de Utrechtse Heuvelrug zit een enorme ‘grondwaterbel’ (= water tussen de zandkorrels). De bovenkant daarvan buigt wat met het reliëf van de stuwwal mee

Op de lage flank zit dit grondwater dicht onder de oppervlakte. Als je daar een kuil graaft treedt het uit (kwel), waarna je het via een geul naar beneden kan laten stromen

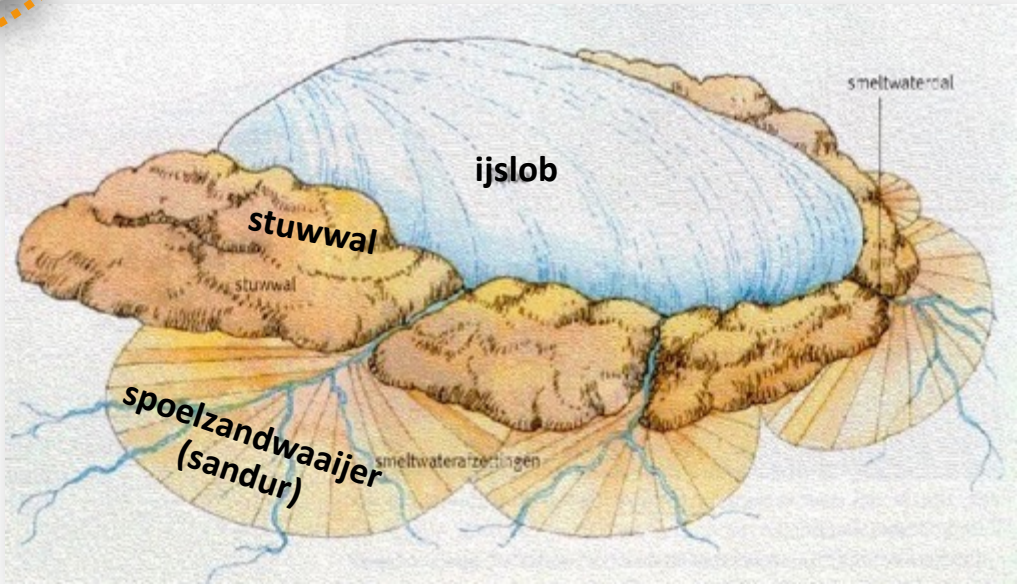
Hoe werkt een spreng?

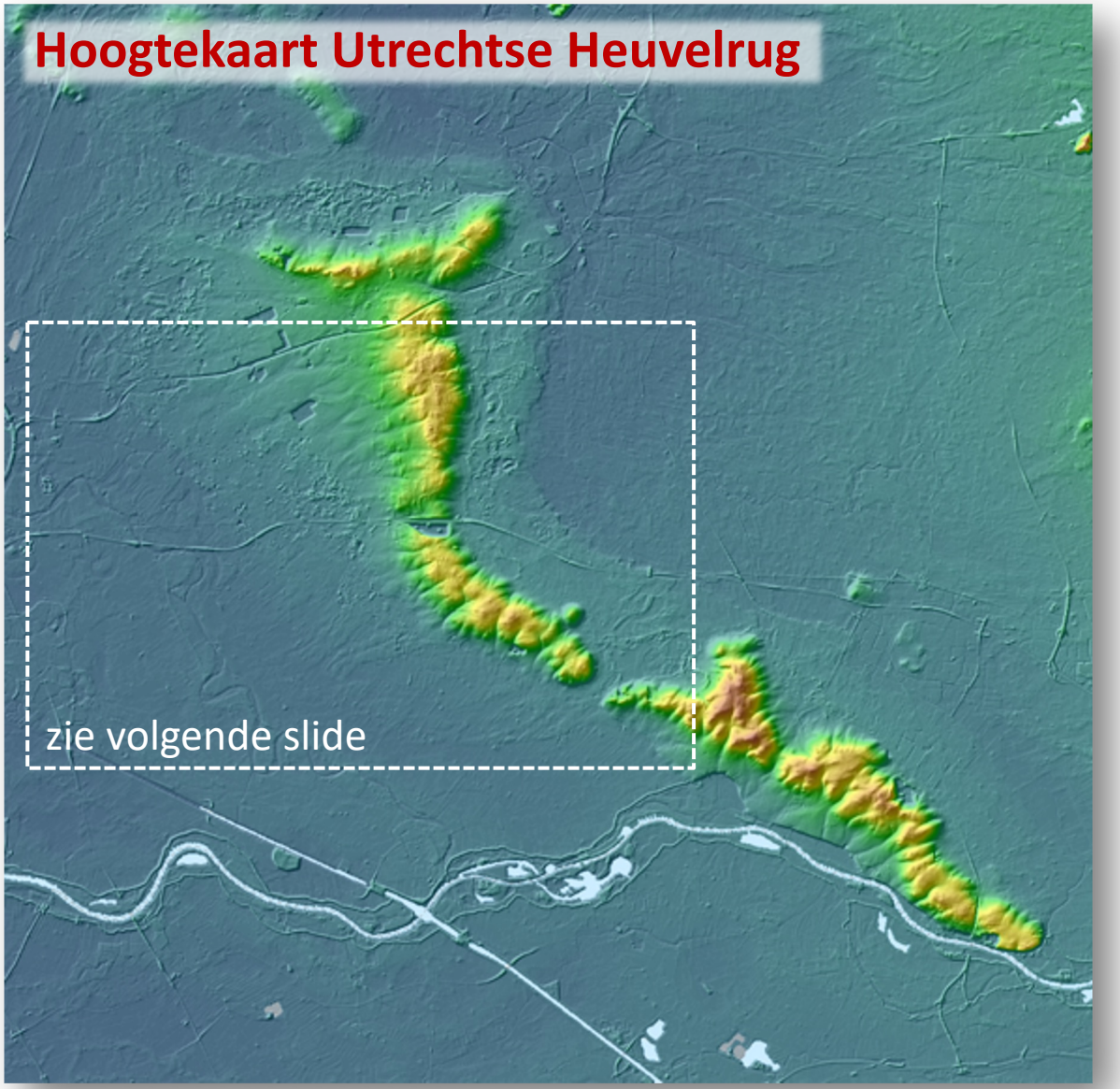
(3) Waar liggen ze?

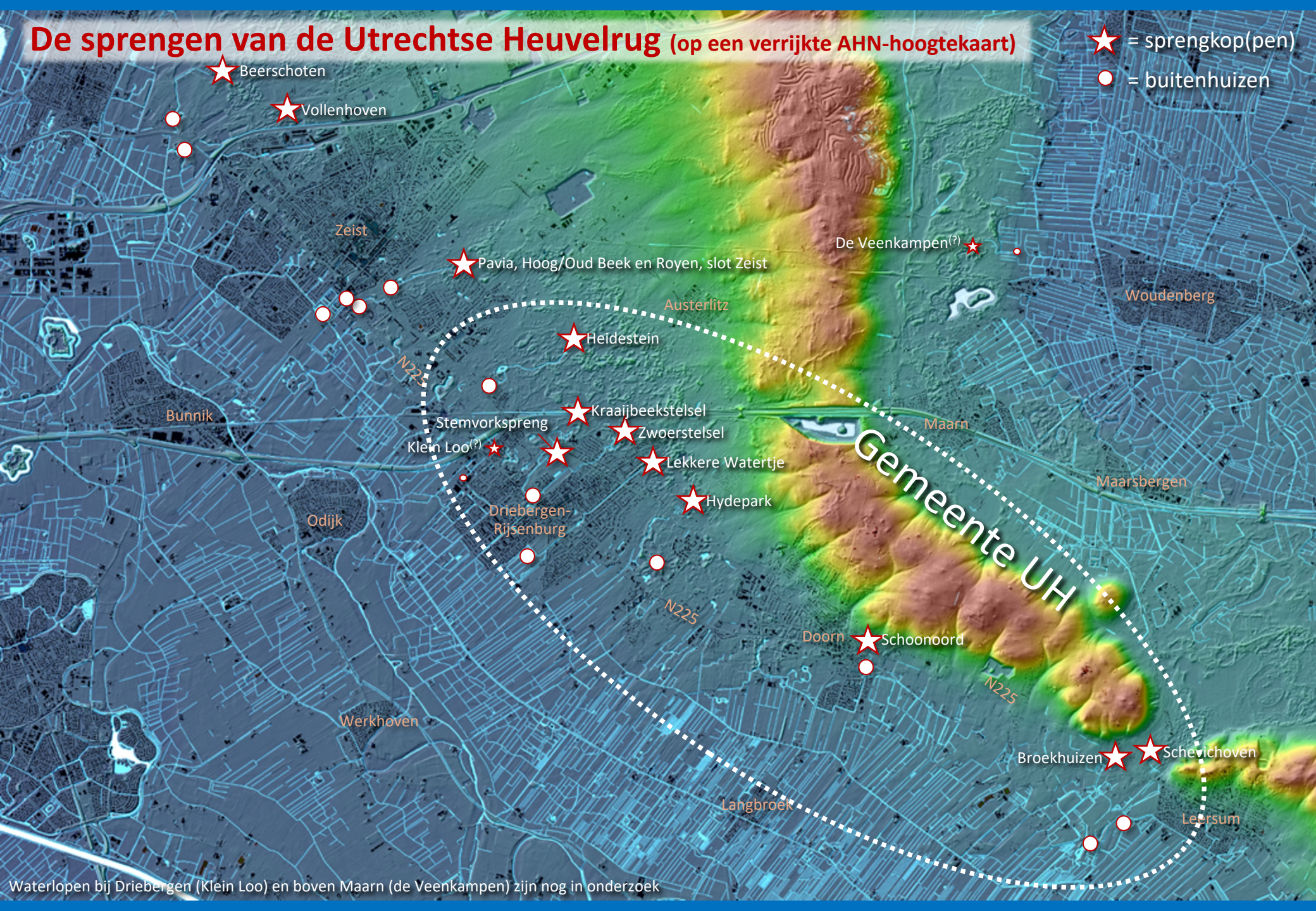
Hoe zit 't met de UH?

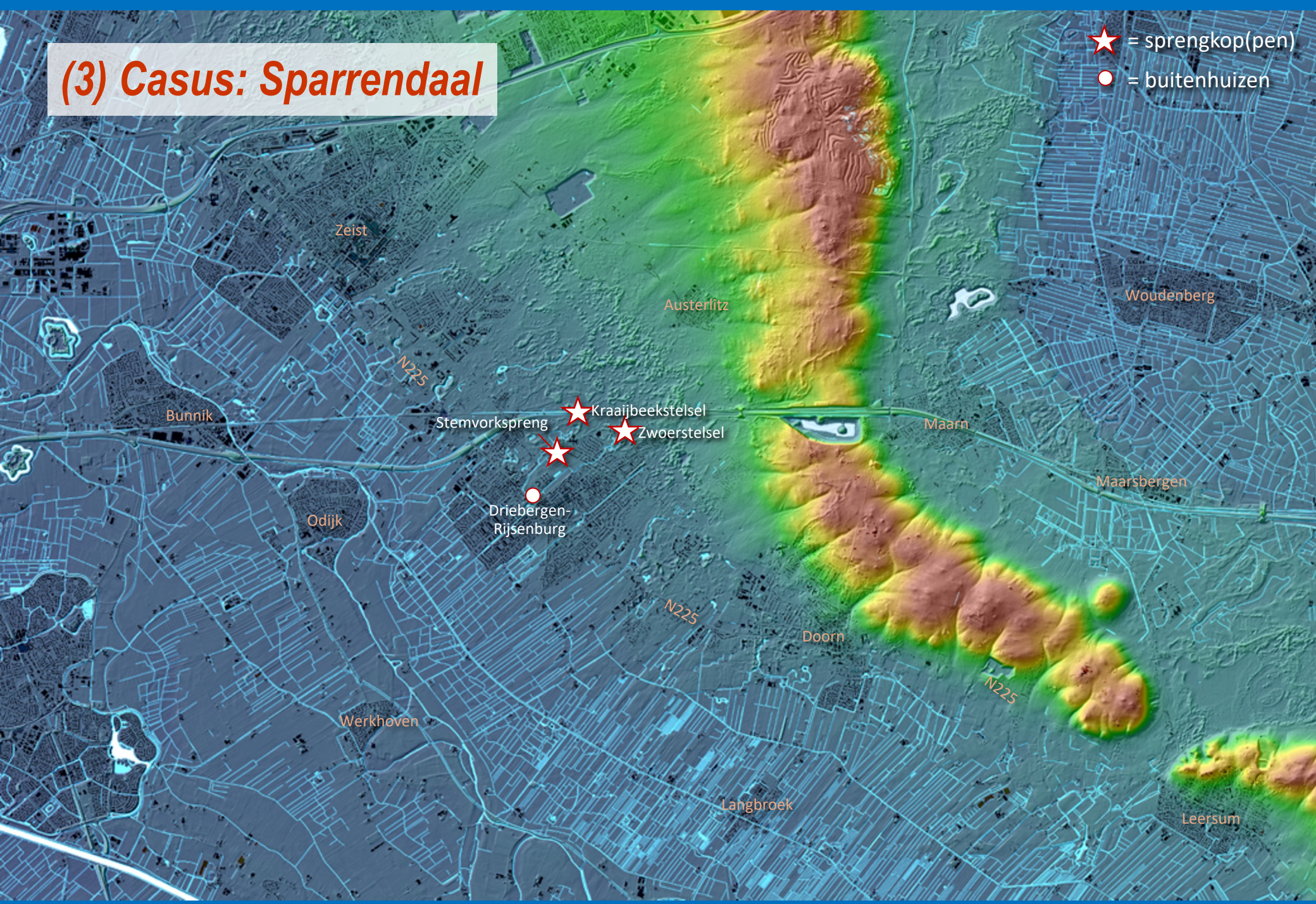

Tot nu toe **12** sprengen(stelsels) op de UH geïdentificeerd

Allemaal op de (lage) zuid-westelijke flank

En i.t.t. elders in het land zijn het ***allemaal buitenplaatsprengen!***

De sprengen van de Utrechtse Heuvelrug (op een verrijkte AHN-hoogtekaart)
= sprengkop(pen)
= buitenhuizen
Beerschoten
Vollenhoven
Zeist
Pavia, Hoog/Oud Beek en Royen, slot Zeist
De Veenkampen(?)
Woudenberg
Austerlitz
Heidestein
N225
Bunnik
Stemvorkspreng
Kraaijbeekstelsel
Zwoerstelsel
Klein Loo(?)
Lekkere Watertje
Maarn
Gemeente UH
Maarsbergen
Hydepark
Driebergen-Rijsenburg
Odijk
N225
Doorn
Schoonoord
N225
Werkhoven
Broekhuizen
Schevichoven
Langbroek
Leersum
Waterlopen bij Driebergen (Klein Loo) en boven Maarn (de Veenkampen) zijn nog in onderzoek

(3) Casus: Sparrendaal
= sprengkop(pen)
= buitenhuizen
Zeist
Austerlitz
Woudenberg
N225
Bunnik
Kraaijbeekstelsel
Stemvorkspreng
Zwoerstelsel
Maarn
Maarsbergen
Driebergen-
Rijsenburg
Odijk
N225
Doorn
N225
Werkhoven
Langbroek
Leersum

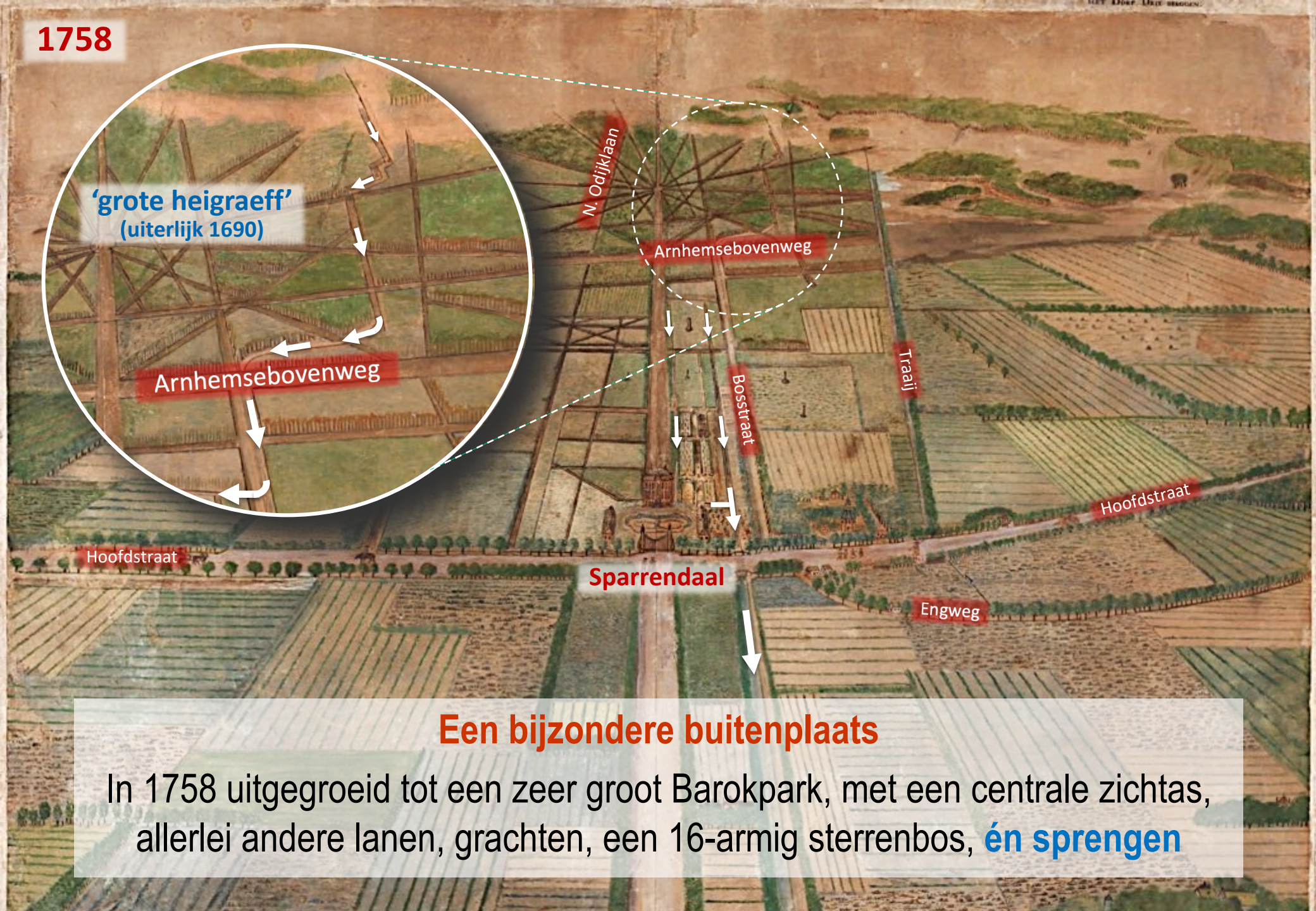
De buitenplaats Sparrendaal is opgebouwd door de Van Bercks

Pieter Jan van Liender ~1751

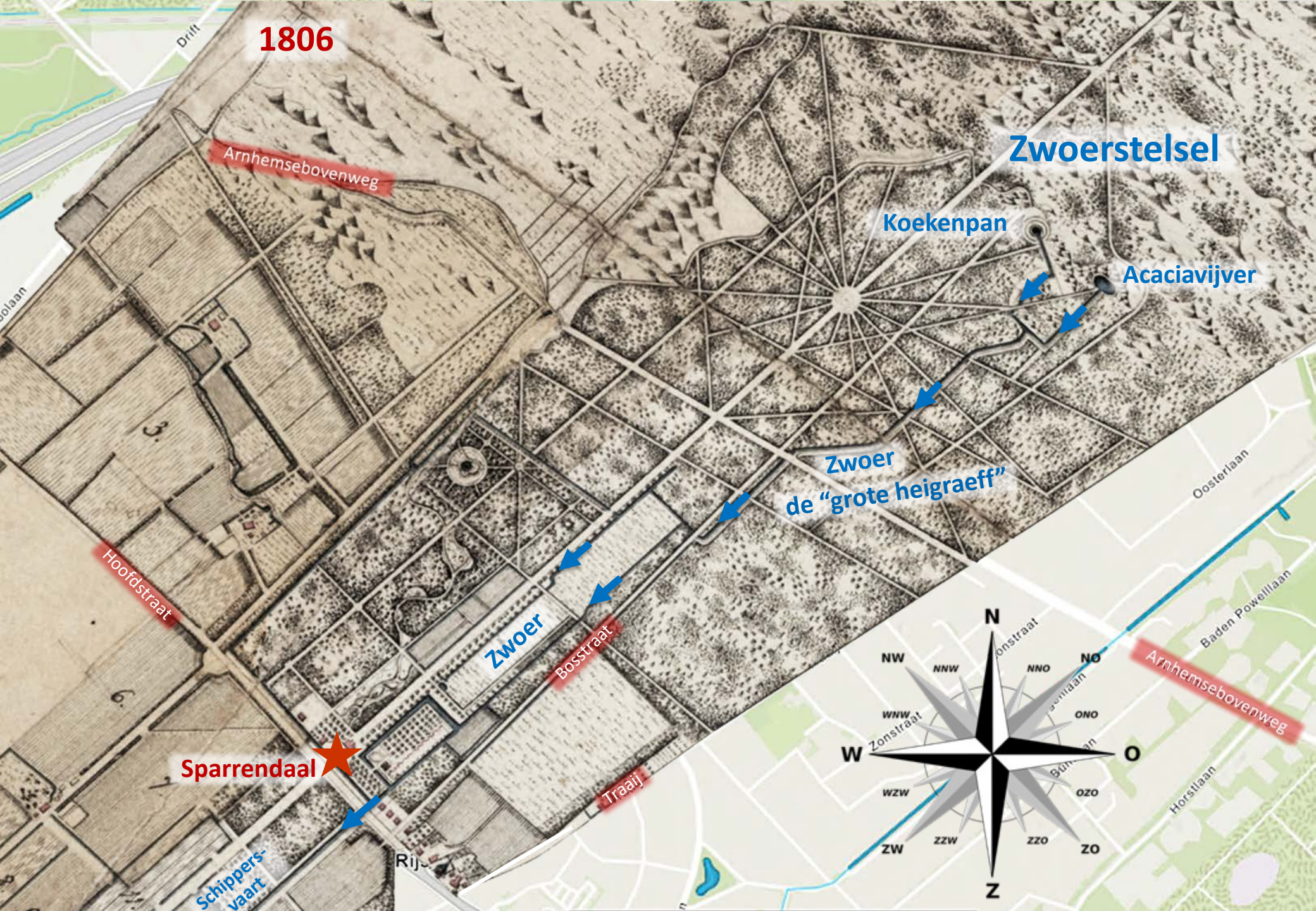
- Utrechtse elite
- ‘s zomers graag de stad uit
- 1642 eerste grond in Driebergen
- Opbouw van ‘de tuinen’ / ‘het park’
- 1754 bouw van het huidige huis

Een bijzondere buitenplaats

In 1758 uitgegroeid tot een zeer groot Barokpark, met een centrale zichtas, allerlei andere lanen, grachten, een 16-armig sterrenbos, **én sprengen**

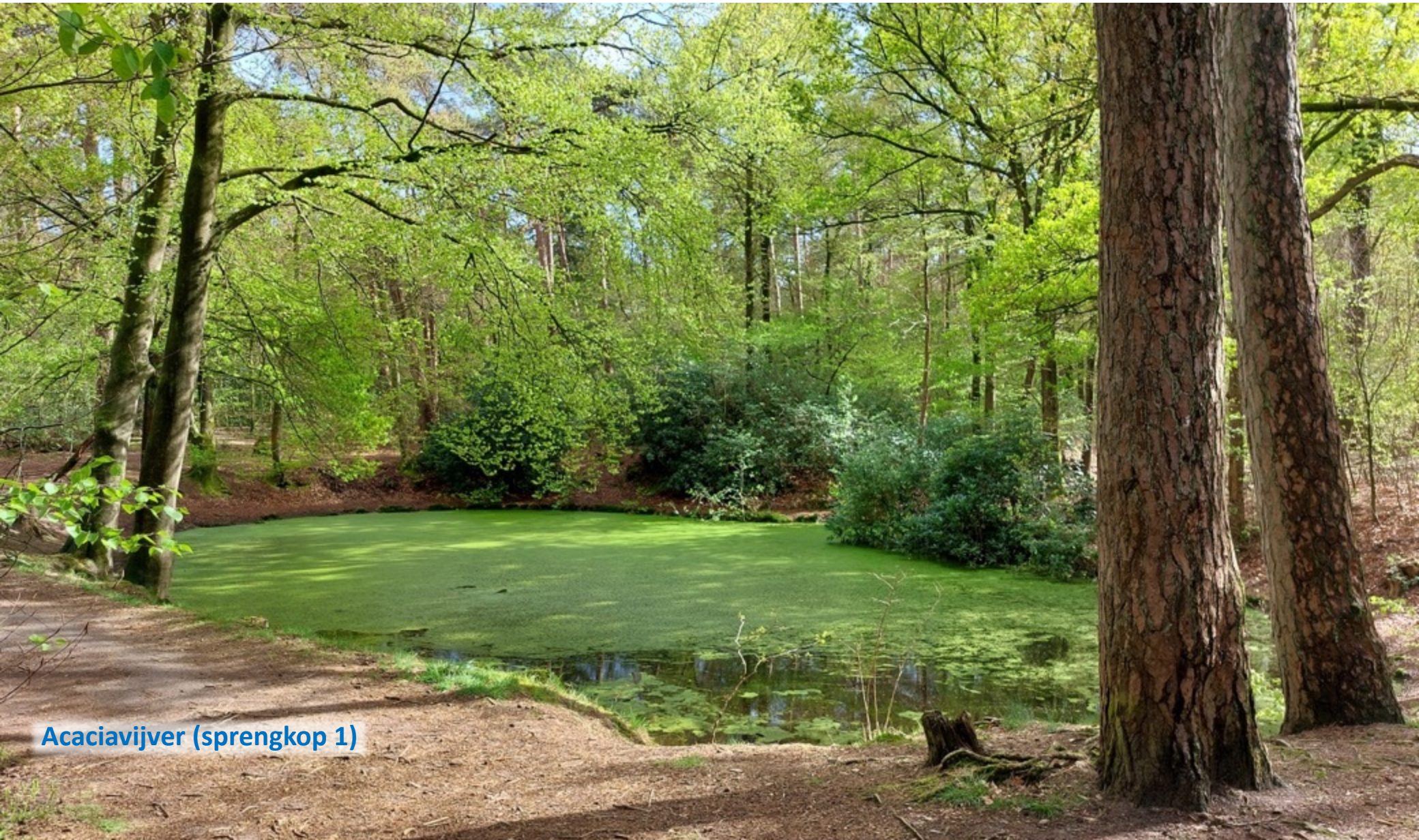

1806
Arnhemsebovenweg
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
Zwoer
de "grote heigraeff"
Hoofdstraat
Zwoer
Bosstraat
Sparrendaal
Traaij
Schippers-
vaart
Rij-
Oosterlaan
Baden Powelllaan
Arnhemsebovenweg
Horstlaan
Zonstraat
N
NNO
NO
ONO
O
OZO
ZO
ZZO
Z
ZZW
ZW
WZW
W
WNW
NW
NNW

2026
E35
A12
Drift
Loolaan
Arnhemsebovenweg
Van Oosthuyselaan
7 m
Nassau Odijcklaan
Melvill van Carnbeelaan
Arnhemsebovenweg
Arnhemsebovenweg
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
Zwoer
Oosterlaan
Hoofdstraat
Diederichslaan
Zwoer
Bosstraat
Traaij
Zonstraat
Zonstraat
Baden Powelllaan
Arnhemsebovenweg
Welgelegenlaan
Buntlaan
N225
Sparrendaal
N225
Traaij
Schippers-vaart
Driebergen-Rijsenburg
(dunne lichtblauwe lijntjes)
= verland of duiker

- Het grootste deel **tussen ~1650 en 1690** aangelegd, de rest uiterlijk 1792
- Ontworpen in **geometrische stijl** (rechte lijnen, ovalen, cirkels, steile oevers); staat voor orde, regelmaat, macht over de natuur… én geld voor onderhoud ☺

het Zwoerstelsel

Acaciavijver (sprengkop 1)

Acaciavijver (sprengkop 1)

Acaciaspreng

het Zwoerstelsel

Acaciaspreng

Koekenpan (sprengkop 2)

het Zwoerstelsel

Koekenpan (sprengkop 2)

Aansluiting Acaciaspreng en Koekenpanspreng

het Zwoerstelsel

een overvolle Zwoer langs het Seminarieterrein

het Zwoerstelsel

Gracht van Sparrendaal

1758

het Zwoerstelsel

1758

Koekenpan in 1792

Koekenpan in 1792

2026
Kraaijbeekstelsel
Kleine Kom
Grote Kom
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
A12
Arnhemsebovenweg
Loolaan
Van Oosthuyselaan
Nassau Odijcklaan
Melvill van Carnbeelaan
'Kraaijbeek'
Zwoer
Hoofdstraat
Diederichslaan
Bosstraat
Traaij
Zonstraat
Oosterlaan
Baden Powelllaan
Welgelegenlaan
Buntlaan
N225
Sparrendaal
Driebergen-Rijsenburg
Schippers-vaart
7 m
(dunne lichtblauwe lijntjes)
= verland of duiker

Petrus Judocus van Oosthuyse

Margaretha de Jongh

- Ergens **tussen 1810 en 1829** aangelegd,
  in een laagte tegen een natuurlijk stuifduingebied aan
- Aangelegd in de **landschapsstijl** (= *zo natuurlijk mogelijke* aanleg), mét
  Zwitserse Brug, berghuisje, schuilhutje, en twee kunstmatige eilandjes

het Kraaijbeekstelsel

Kleine Kom (sprengkop)

het Kraaijbeekstelsel

Kleine Kom (sprengkop)

het Kraaijbeekstelsel

Kleine Kom (sprengkop)

het Kraaijbeekstelsel

Grote Kom

het Kraaijbeekstelsel

het Kraaijbeekstelsel

Zwitserse Brug

het Kraaijbeekstelsel

vanaf de Zwitserse Brug

het Kraaijbeekstelsel

het Kraaijbeekstelsel

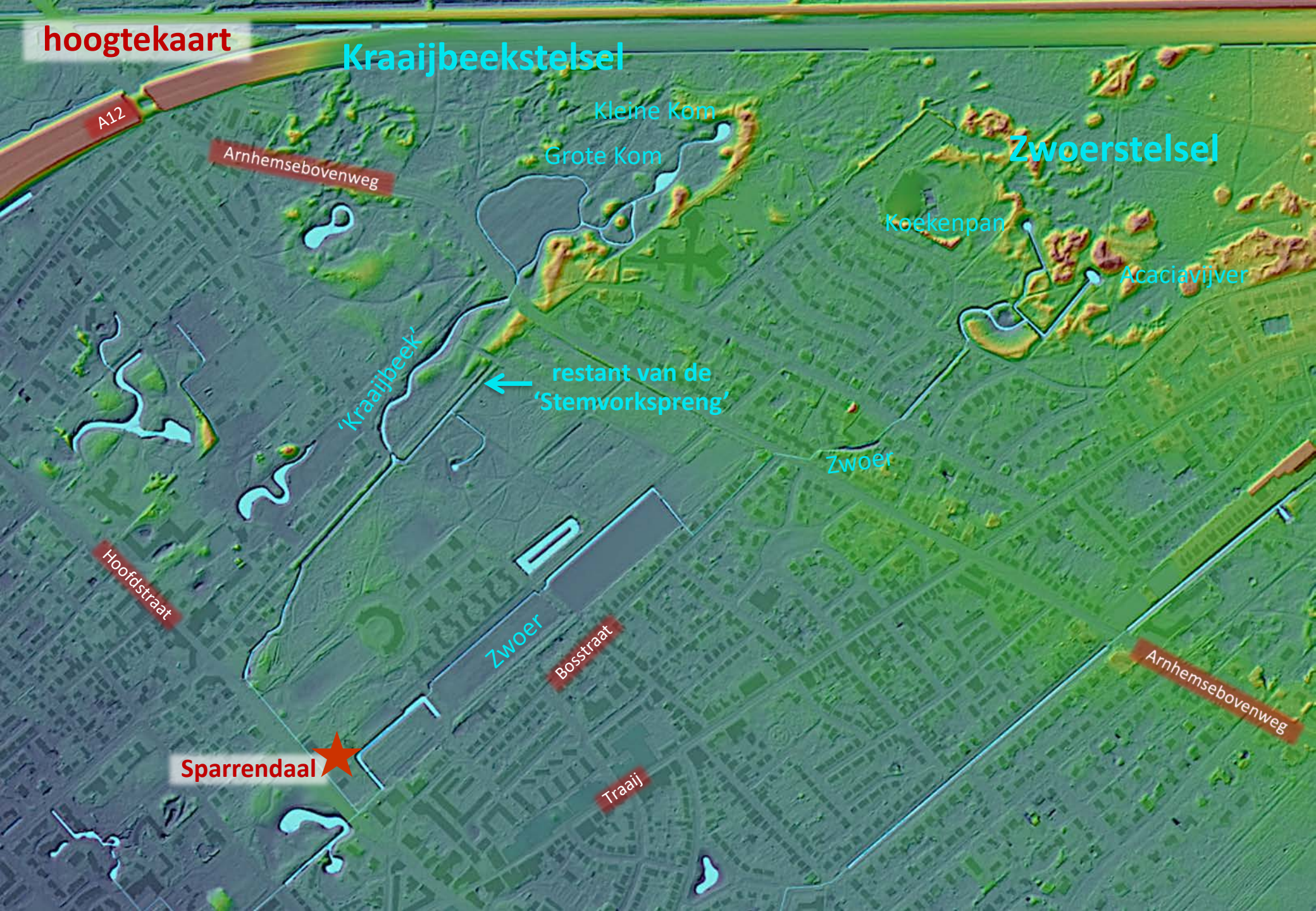

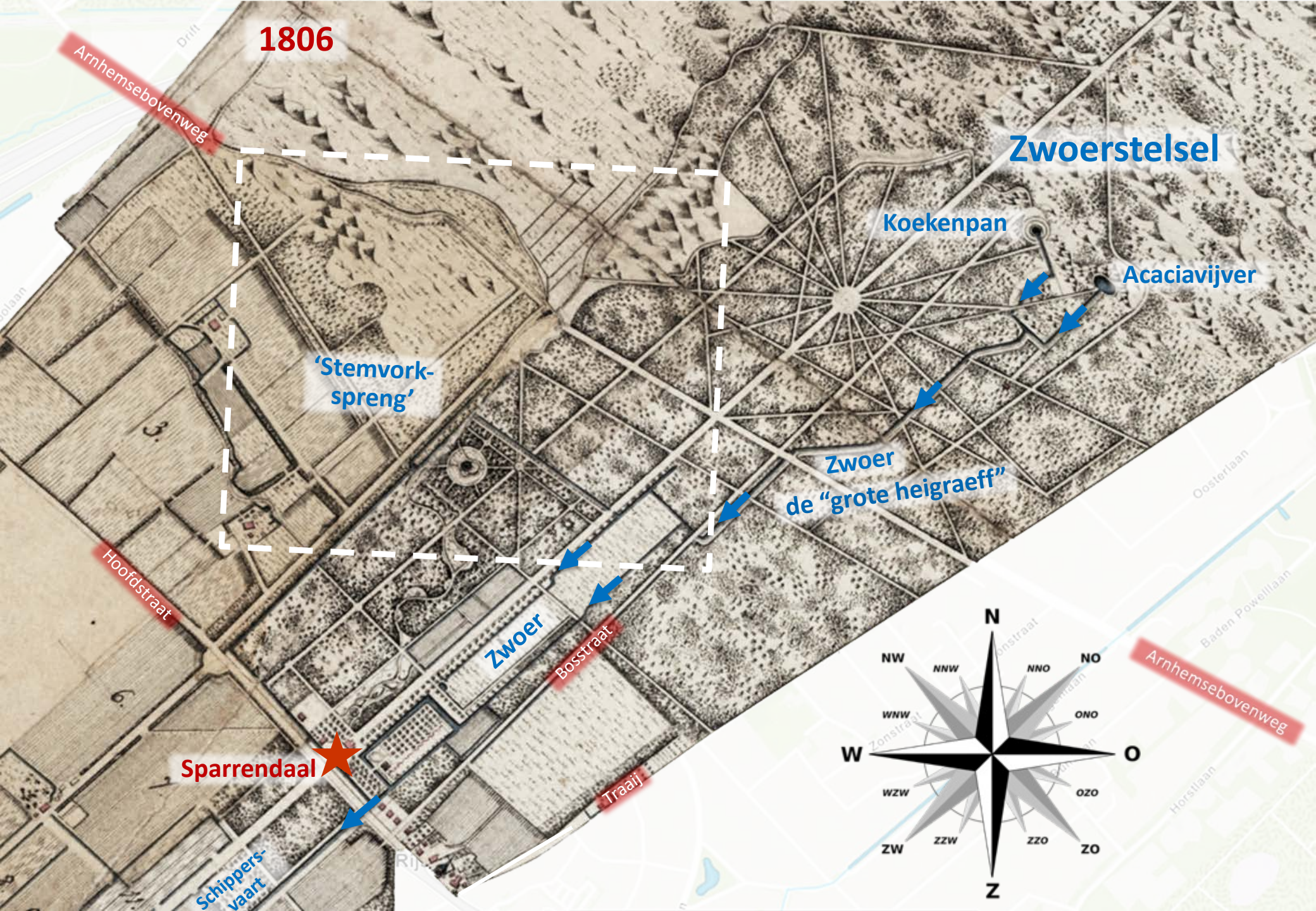
het Kraaijbeekstelsel

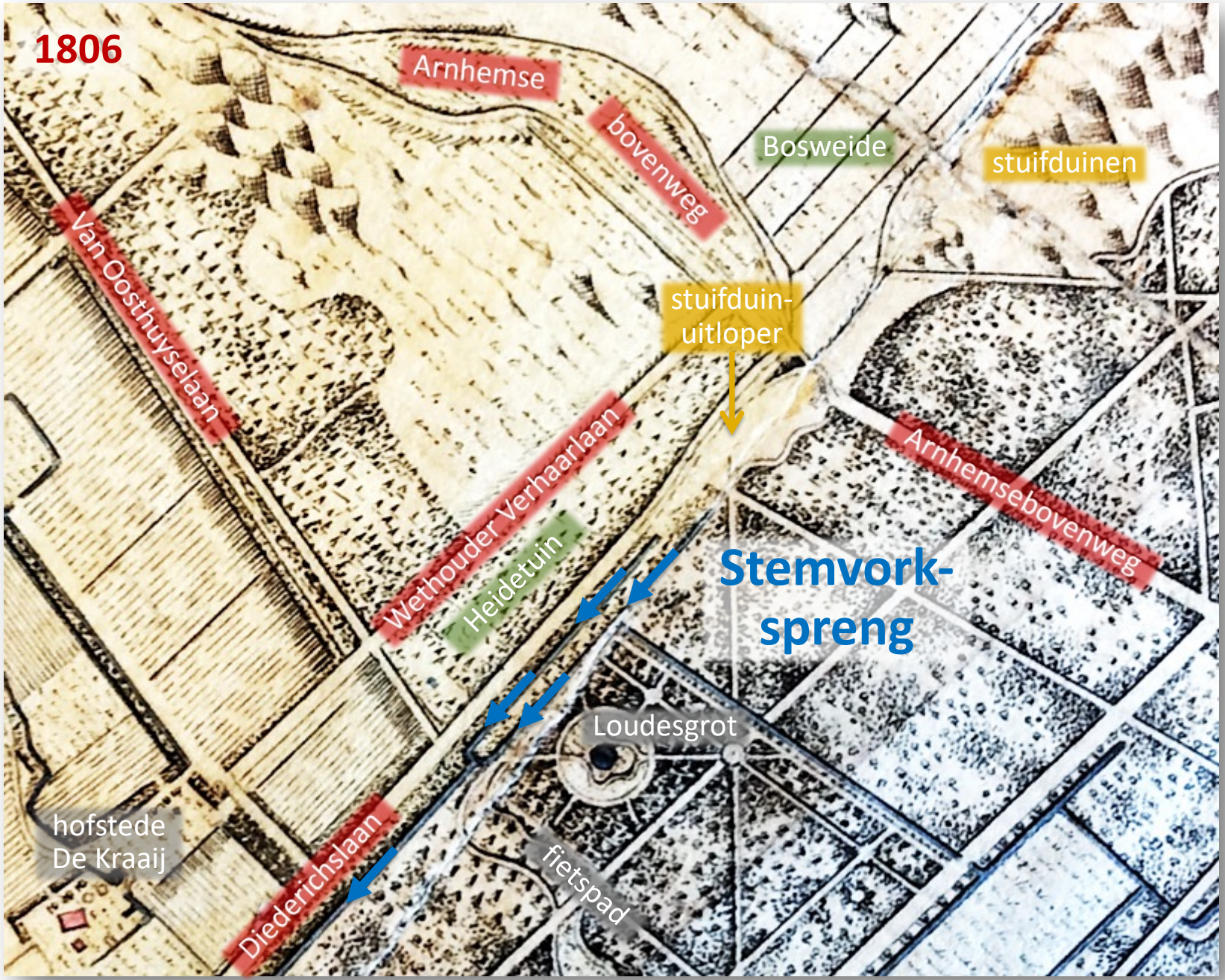

langs de Diederichslaan verder richting Sparrendaal

2026
Kraaijbeekstelsel
Kleine Kom
Grote Kom
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
A12
Arnhemsebovenweg
Loolaan
Van Oosthuyselaan
Nassau Odijcklaan
Melvill van Carnbeelaan
'Kraaijbeek'
restant van de
'Stemvorkspreng'
Zwoer
Oosterlaan
Hoofdstraat
Diederichslaan
Bosstraat
Traaij
Zonstraat
Baden Powelllaan
Arnhemsebovenweg
N225
Sparrendaal
Driebergen-Rijsenburg
Schippers-vaart
twee sprengenstelsels in geheel verschillende
stijl bij dezelfde buitenplaats – uniek ensemble

hoogtekaart
Kraaijbeekstelsel
A12
Arnhemsebovenweg
Kleine Kom
Grote Kom
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
'Kraaijbeek'
restant van de
'Stemworkspreng'
Zwoer
Hoofdstraat
Zwoer
Bosstraat
Arnhemsebovenweg
Sparrendaal
Traaij

1806
Arnhemsebovenweg
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
‘Stemvork-
spreng’
Zwoer
de “grote heigraeff”
Hoofdstraat
Zwoer
Bosstraat
Sparrendaal
Traaij
Schippers-
vaart
N
NW
NNW
NNO
NO
WNW
ONO
W
O
WZW
OZO
ZW
ZZW
ZZO
ZO
Z
Arnhemsebovenweg

1806
Arnhemse
bovenweg
Bosweide
stuifduinen
Van Oosthuyselaan
stuifduin-
uitloper
Wethouder Verhaarlaan
Heidetuin
Arnhemsebovenweg
Stemvork-
spreng
Loudesgrot
hofstede
De Kraaij
Diederichslaan
fietspad

De Stemvorkspreng

De Stemvorkspreng

2026
Kraaijbeekstelsel
Kleine Kom
Grote Kom
Zwoerstelsel
Koekenpan
Acaciavijver
A12
Arnhemsebovenweg
Loolaan
Van Oosthuyselaan
Nassau Odijcklaan
Melvill van Carnbeelaan
7 m
'Kraaijbeek'
restant van de
'Stemvorkspreng'
Zwoer
Hoofdstraat
Diederichslaan
Oosterlaan
Zwoer
Bosstraat
Traaij
Zonstraat
Baden Powelllaan
Arnhemsebovenweg
N225
Sparrendaal
Schippers-vaart
twee+ sprengenstelsels in geheel verschillende
stijl bij dezelfde buitenplaats – uniek ensemble

Koekenpan

Kleine Kom

(4) Waardestelling sprengen UH

1. Zeer goed behouden **blauw erfgoed**, veel nog intact
2. Onderdeel van de Stichtse Lustwarande, ons unieke lint van buitenplaatsen (**rood** & **groen erfgoed**)
3. Echte **buitenplaatssprengen**: voeden lagergelegen waterpartijen, maar ook zélf een ‘plezierlandschap’
4. Bestrijken ongeveer de periode 1650 - 1910
5. Glasheldere relatie met verschillende historische tuinstijlen (geometrisch/Barok, landschapsstijl)
6. Sommigen behoren tot de oudste van Nederland (uit dezelfde tijd als toen Willem III en Mary bij Het Loo de molensprengen ombouwden tot buitenplaatssprengen)
7. Als sprengen-ensemble uniek in Nederland!
8. Ecologisch waardevol (kwelwater, oude bosgrond)
9. Hoge belevingswaarde

Rond 1900 een ware toeristentrekker!

Uit het hele land kwam men hiernaartoe om te wandelen (en ansichtkaartjes te versturen)

1865

EENE BOTANISCHE WANDELING

IN DE

OMSTREKEN VAN RIJSENBURG.

PROEVE VAN TOPOGRAPHISCHE PLANTKUNDE;

DOOR

F. A. HARTSEN.

Men kan zich bezwaarlijk een grooter genoegen voorstellen dan hetgeen de ijverige botanicus smaakt bij het doen van zijne naspeuringen in de vrije natuur. Ja, wordt dat genoegen nog verhoogd door den opwekkenden invloed van de frissche morgenlucht, door eene krachtige gezondheid, door een gemoed, dat open is niet slechts voor de regelmaat, maar ook voor de poëzij in de natuur, alsmede door een rijken oogst van belangwekkende voorwerpen — dan heeft het gevoel, hetwelk uit dat alles ontstaat, ten volle aanspraak op den naam van „zaligheid."

Maar behoef ik het u nog te zeggen? Alsof ge het den zoekenden botanicus niet aan kunt zien, hoe gelukkig hij zich gevoelt! Spreekt het niet volkomen uit zijn opgeruimd gelaat, uit zijn levendig oog, uit het vriendelijk knikje, waarmee hij den voorbijganger, en niet allerminst het blozend boerenmeisje, goeden morgen biedt? Spreekt het niet uit de forsche stappen, die hem zoo mogelijk met wonderbaarlijken spoed op het plekje moeten brengen, waar hij, op grond hetzij van eigen ondervinding, hetzij van aanwijzing door anderen, een schoonen plantenschat meent te zullen vinden?

Ziet, hoe fier gaat hij daarheen, met de onontbeerlijke groene bus op den rug en den niet minder onontbeerlijken hooistok in de hand,

1865. 19

(5) Bedreigingen: (5.1) Verdroging

Structureel gedaalde grondwaterstand door:

- Aanplant van bos i.p.v. heide en stuifzand (vooral naaldbomen pakken veel meer water)
- Meer grondwaterwinning
- Landbouwgerelateerde ontwatering verderop
- Andere drainerende infrastructuur (A'dam-Rijnkanaal, verstening + HWA in de dorpen)

E.e.a. wordt verergerd door klimaatverandering → langere droogteperiodes in de zomer

(5) Bedreigingen: (5.2) Overbemesting, verontreiniging, verzuring

Honden in de sprengen

Riooloverstorten en nooduitlaten
die op de sprengen lozen
(in Driebergen op drie plekken)

Stikstofdepositie etc.

(5) Bedreigingen: (5.3) Niet-dekkend onderhoud

particuliere achtertuinen

Onderhoudskaart *Verbeterplan oppervlaktewater 2026* (bijlage TI25123-BBP-TK-0101)

(5) Bedreigingen: (5.4) Gebrek aan herkenning en bescherming

o.a. door verlies van samenhang
(bijv. Zwoerstelsel, Hydepark)

…maar ook door vertraging in de formele vaststelling van de CHW

(5) Bedreigingen: (5.5) Inbreiding/nieuwbouw

Particuliere ‘reconstructie’ van een oever van de hier zeer oude (pre-1690!) Zwoer

(5) Bedreigingen: (5.5) Inbreiding/nieuwbouw

Bron:
blog Paul Blom

Willen we écht de hoogste gebouwen maar richting ‘het bos’ schuiven?

Simulatie van hoogbouw bij project De Boshove, pal naast het Kraaijbeekstelsel -- een uniek landschapspark…

(6) Hoe verder?

Niet aan mij…

de sprengen waren vroeger van de elite,
maar nu zijn ze van ons allemaal ☺

Vroeger ter vermaak van de elite

Welke functies vervullen ze *nu*?
En wat voor toekomst zien we voor ons?

Bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving

Goed wonen hier!

Voor sommigen extra leuk als je ook het cultuurhistorische verhaal van deze regio kent (de Stichtse Lustwarande)

Bijdrage aan verbinding

Lijkt voor sommige sprengen heel goed te werken!

Verbinding met buurtgenoten, en met ‘je plek’…

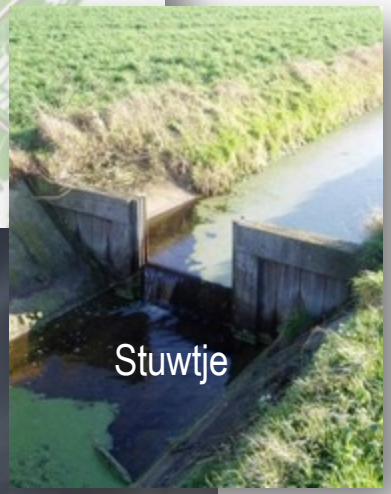
…maar ook met de gemeente

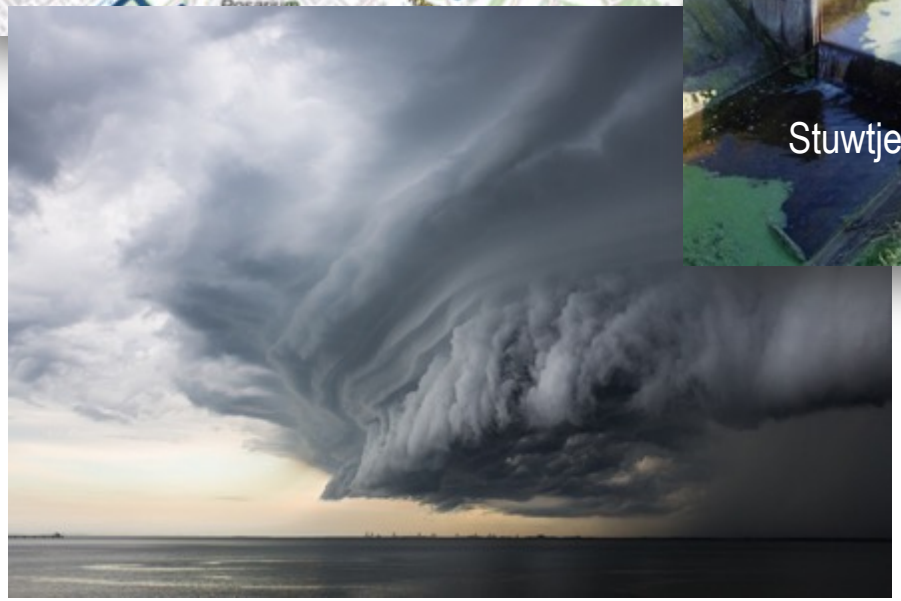

Bijdrage aan klimaatadaptatie

HDSR: “een water dat een functie heeft in de waterberging en dient voor de aan- en afvoer van water van percelen”

Met extremere buien in de toekomst wordt deze functie belangrijker!
→ goed onderhoud nodig

Maar alléén afvoeren als het niet anders kan! Verder juist zo veel mogelijk vasthouden, zodat het water ter plekke kan infiltreren, ‘als appeltje voor de dorst’
→ stuwtjes

PS: Accepteer tijdelijke droogstand

Bijdrage aan natuurwaarden en biodiversiteit

EENE BOTANISCHE WANDELING

IN DE

OMSTREKEN VAN RIJSENBURG.

PROEVE VAN TOPOGRAPHISCHE PLANTKUNDE;

DOOR

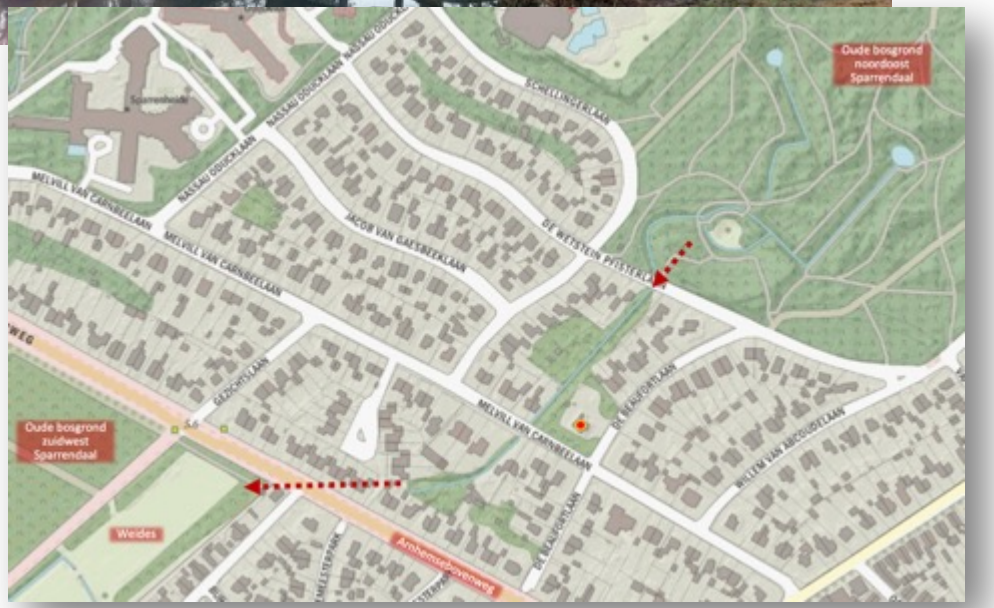
F. A. HARTSEN.

1865

Men kan zich berwaarlijk een grooter genoegen voorstellen dan hetgeen de ijverige botanicus smaakt bij het doen van zijne nasporingen in de vrije natuur. Ja, wordt dat genoegen nog verhoogd door den opwekkenden invloed van de frissche morgenlucht, door eene krachtige gezondheid, door een gemoed, dat open is niet slechts voor de regelmaat, maar ook voor de poëzij in de natuur, alsmede door een rijken oogst van belangwekkende voorwerpen — dan heeft het gevoel, hetwelk uit dat alles ontstaat, ten volle aanspraak op den naam van „zaligheid."

Sprengenbeken creeëren een unieke niche voor planten en dieren die we anders niet zouden hebben

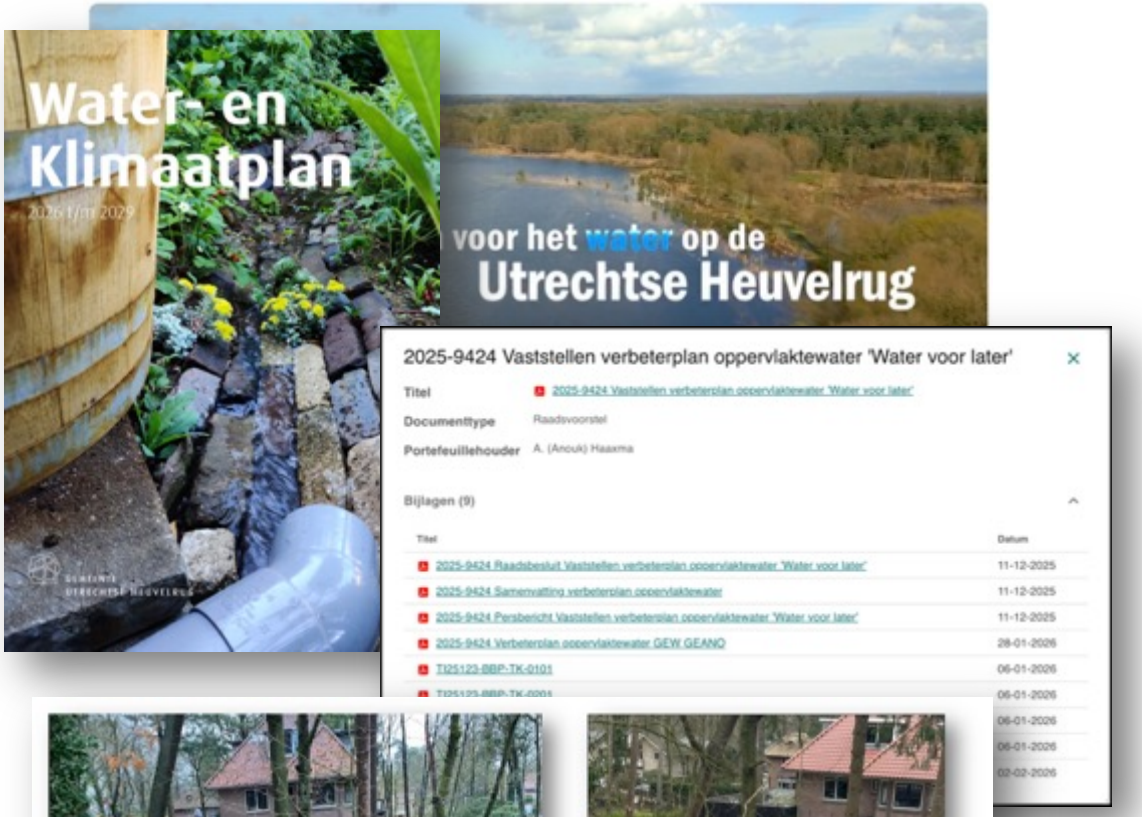

In en boven het water (of de modder!), in de bodem, direct langs de oevers...

…maar denk óók aan de strook ‘oude bosgrond’ er om heen

… én aan de rol van de ‘groen-blauwe’ verbindingen/corridors die sprengen in ons landschap leggen

Bescherming en beheer

Dit alles staat of valt met goede bescherming, goed beheer, en een toekomstgerichte blik

GUH heeft water op allerlei manieren stevig op de agenda staan…

Toch kunnen deze dingen er nog steeds 'tussendoor glippen'

De bescherming vanuit de CHW en de waterlegger blijkt *in de praktijk* dus niet genoeg…

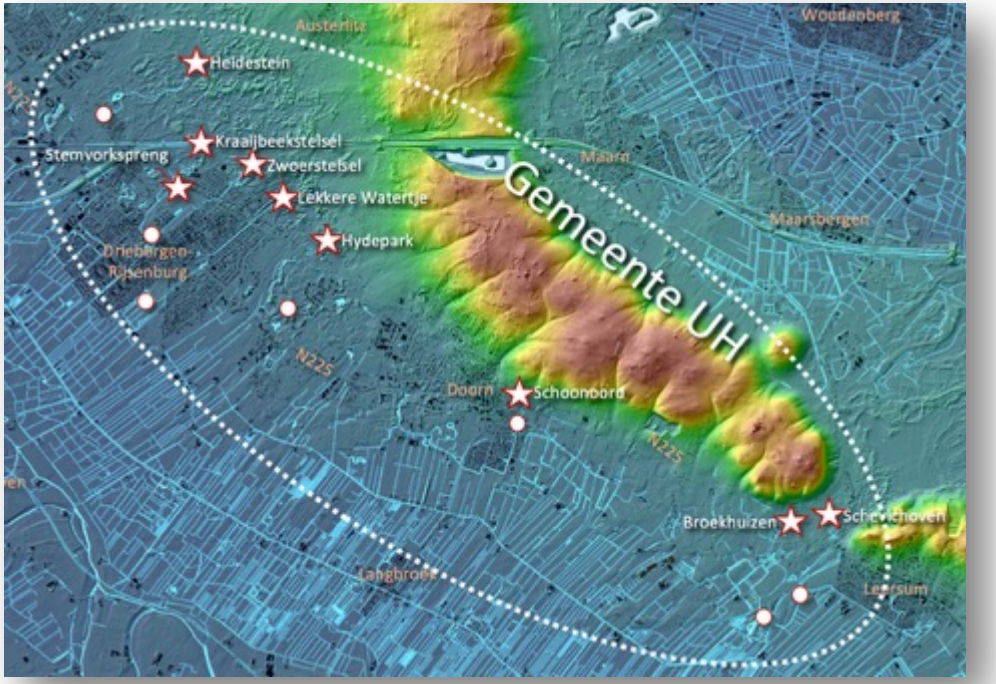
Hoe krijgen we dat beter?

➢ Gemeentelijke monumentenstatus?

Hoe krijgen we meer regie over onze sprengen?

Bescherming – Beheer – Toekomstvisie

Veel betrokken partijen…

- De gemeente UH
- Terreineigenaren (GUH, UL, particul.)
- Het waterschap (HDSR)
- Provincie Utrecht *(buitenplaatsbiotoop 2014)*
- Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug
- Federatie Groene Heuvelrug
- Erfgoedstichtingen
- De Blauwe Agenda
- …

➢ ‘regelmatig’ GUH-sprengenoverleg?

Niet zo maar een paar slootjes…!

Meer informatie? Contact?

josvanberkum.nl/onderzoek/sprengen
josvanberkum@gmail.com

Lucas Servaas & Hilde Geerling
sprengen-UH@proton.me

Zin in een sprengenwandeling?